

Günümüzde Felsefe Nedir?*

H. Ünal Nalbantoğlu**

İhsan FEYZİBEYOĞLU- Değerli konuklar, sevgili Mülkiyeliler; Bilay Vakfıyla Mülkiyeliler Birliğinin düzenlediği konferansa hoş geldiniz.

Aramızda Mülkiyeli olmayan arkadaşlarımızı da görüyoruz, belki onlar çoğunlukta, çok güzel bir şey, Hocamızın ne kadar sevildiğini de gösteren işaretlerden birisi.

Bugün bizim için iki sebeple çok önemli. Birisi, 150 yıl önce bugün Mektebi Mülkiye açılmış ve ilk ders verilmiş. 9 Recep 1275'e rastlıyor, Ceride-i Havadisten öğrendiğimiz kadarıyla. Sadrazam Âli Paşa ve hükümet üyelerinin katıldığı bir törenle Mülkiye öğretime açılmış 150 yıl önce.

Bugünü önemli kılan ikinci sebep de, hepimizin tanıdığı çok değerli Hocamız bize zaman ayırdı ve şahsen benim çok uzun süredir uzak kaldığım bir konuda, felsefe konusunda konferans vermeyi kabul etti. Peşinen teşekkür ediyorum kendisine.

Buyurun Hocam.

[Girizgâh]

Prof. Dr. H. Ünal NALBANTOĞLU- Sağ olun, çok teşekkürler.

[Bu benim için onur, yani sanki böyle Mektebi Mülkiyenin açılışının ilk dersini veriyor gibi oluyoruz. Ben Mülkiyeli değilim, ama Mülkiyelilerle hep haşır neşirim. Özellikle de aşağıdaki *Überland* dediğimiz masada Sevgili Erhan Tezgör -ki şu anda Bodrum'da ve gazete okuyordu lodosa karşı bu sabah telefon edip konuşmayı haber verdiğimde. Şaka yollu dedim ki, "Yeni gömlek de aldım Erhan Hocam." Tam bir hazırcevaplıkla, "Vay be,...yazık, kaçırdık konferansı" dedi. Dert değil, ona tekrar anlatırız dilerse.

* Mülkiyeliler Birliği ve Bilay Vakfının birlikte düzenlediği 12 Şubat 2009 tarihli Günümüzde Felsefe Nedir? başlıklı konferans bant kayıtlarının konferansçı tarafından gözden geçirilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., ODTÜ Sosyoloji Bölümü Öğretim üyesi.

Şaka bir yana, sayın İhsan Beye, sevgili Muzaffer Tıraş'a, *Überdost* Engin Bural'a ve yakın çevremizdeki daha nice dostlarımıza minnet borcumu bir biçimde yerine getirmeyi umuyorum kısa tutacağım bu konuşmamla.]

GÜNÜMÜZDE FELSEFE NEDİR?¹

(*Sonradan genişletilmiş konuşma metni*)

Konumuz aslında hepinizin bildiği bir şey, “Bunun üzerine de konuşulur mu?” diye bile sorabilirsiniz. Hepinizin bildiği bir şeyi yeni bir tarzda hatırlatma çabasından ibaret yalnızca.

“Günümüzde ‘Felsefe’ nedir?” denilince, sanki büyük lâflar edilecekmiş gibi görünüyor başta. Denmek istenen aslında şu: Acaba günümüzde felsefe yapmanın bir anlamı var mı? Varsa nedir? Ben bunu aşağı yukarı beş nokta altında açarak mümkün olduğunca yalın anlatmaya çalışacağım.

Birinci nokta şu: Şimdilerde başta televizyon ekranları olmak üzere, medyada “benim felsefem” türünden boş bir cümleyle sürekli karşılaşır duruyoruz. Önüne gelenin felsefesi var; “benim spor felsefem, benim moda felsefem, benim kreasyonlardaki felsefem” gibi. Bu ağır ifadeler karşısında doğal olarak ter basıyor insanı. Bu gibi gevezeliklerin medya üzerinden yayılışının ‘felsefe’ sözcüğünün taşıdığı anlamları epey bir erozyona uğrattığını, sözcüğün yere düşüp pula dönüştüğünü de düşünebiliriz. Bu durumun bir benzeri de ‘kültür’ sözcüğü üzerine dönüyor, Aslında Latince’de tarla tarımından mülhem ve ‘ruhun ekilip biçilmesi’ anlamına gelen “*cultura animi*”nin özellikle Onsekizinci Yüzyılda ve Alman yazınında yerleşmesiyle birlikte, yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan Ulus-Devlet anlayışına uyarlı bir ulusal kültürde oluşturulmaya çalışılıyordu. Bu sürecin en önemli iki ögesi de şunlardı: birincisi, halktan önce devlet ve de devletin halk için, icabında halka rağmen yerleştireceği bir ulus kültürü (*Kultur*) ve ikincisi, milletten bile önce devletin - ve de tabii ki devlet aygıtını ellerinde tutanların - çıkarlarına uyarlı bir kültürlenme, (Almanların *Bildung* dediği.) Bu ideali bizler de aldık; özellikle Cumhuriyet, hatta Cumhuriyetten önce, Tanzimat döneminde. Mekteb-i Mülkiye de devletin bir ideolojik aygıtı olarak bunun bir parçasıdır. Gündelik yaşama bile girmişti bu anlamda kültür kavramı.

Artık pek öyle değil gibi. Önümüze çıkan her şeyin ve en başta pazarlanmaya uygun olanların ‘kültür’ünün yapılmasına çoktandır başlandı. Burada da boş lâflarla, bir kavramı ifade eden bir sözcük çevresinde boy atan içi boş bir lâf salatasıyla daha karşı karşıyayız.

1 Konuşmacının notu: Konuşma metnine bu noktadan itibaren hem gramer ve imlâya dönük düzeltmeler yapılmış, hem de konuşma sırasında atlanan ve meseleyi açacağı düşünülen bazı açılımları noktalarla sonradan yer yer metnin içinde ya da dipnotlarda yer verilmiştir.

Oysa -ikinci noktaya buradan geleceğim- gündelik yaşam ve gündelik dil, felsefenin bereketli toprağı olmuştur her zaman. Genellikle saçılmışızdır dilin içine hepimiz gündelik yaşamımızda. Gündelik yaşamımızda bu gibi boş lâfları hiç düşünmeden kullansak dahi, gündelik dilde saçılışın bizim varlığımızda, varoluşumuzda ‘düşüş’ dedikleri şeyin bir bakıma sergilenişine, dolayısıyla dilde bu türden şeylerin oluşmasına rağmen, gene de şunu biliyoruz ki, Hegel’in deyişiyile, felsefe dar sokaklara ve pazaryerlerine uzak ama oralara da bîgâne değildir². Öte yandan, oralara da indirgendiğinde felsefe felsefe olmaktan çıkarak, yukarıda değindiğim bayağı örneklerde olduğu gibi, kötü bir müsveddeye dönüşür.” Bunu zihnimizin ardalanında tutarak devam edelim tartışmamıza³.

Öyleyse gündelik yaşamın ve gündelik dilin bereketli, gübreli ve de çelişmelerle dolu bir toprak olduğunu, bir yanda, tüm düşüş ve saçılmışlığına rağmen, insanın da gündelik dildeki varoluşunun, öte yanda da bilimlerin ve estetik alanın homojen düzlemlerine özgü kendi dilleri yanında felsefenin dilinin de aslında bu topraktan beslendiğini söylememiz gerekir.

Biraz da şundan bellidir bu: kimi zaman apartman görevlisi Mehmet Efendi veya komşumuz Şâzimend Hanımın düşünmeden söyleyiverdiği bir deyişe, bir atasözüne kulak kabartırız. Diyelim ki konuşurken örgü ören bir hanım teyzeyle, onun felsefe nedir bilmeden felsefenin epey baş ağrısı bir konuyla ilgili birden bire veciz bir söz etmesi şaşırtır bizleri. Kuşkusuz, “felsefe yapıyorum” diye etmemiştir; “ben spor felsefesi yapıyorum ya da işte benim kreasyon felsefem” diye ortalıklarda salınmamıştır kadıncağız, ama tüm tevazusu içinde, yaşamı, varoluşu ilgilendiren çok önemli bir şey söylemektedir. Biz de sözgelimi akademik çevrenin insanı olarak onca okumuşluğumuzla şaşırp kalırız böylesi durumlarda.

Felsefenin acaba bugün vardığı nokta ne ki, tüm bunlar önemli?

Biliyoruz ki, felsefenin Hristiyan ortaçağlarında, ve Gazzâlî öncesi İslâm’ın teorik bir meydan okuma diyebileceğimiz *philo-sophia* ’yla tanışması sonucu gerçekleşen yeni bir okumanın getirdiği İslâm (ve de Hristiyan) felsefesinin – o da varsa tabii - tüm bilimleri kapsayıcı işlevi 18. Yüzyılda parçalanmaya başlamıştı.

2 Felsefeyi ‘tüm bilimlerin tını’ olarak niteleyen Hegel’in öğrencisi Christian Gotthold Zellman’a Jena’dan gönderdiği 23 Aralık 1807 tarihli mektubunda felsefe uğraşının bu ikili karakterine işaret ettiği göze çarpmaktadır. Bkz. Hegel: The Letters, tr. by Clark Butler and Christiane Seiler with commentary by Clark Butler (Bloomington, Indiana: Indiana Univ. Press, 1984): 122vd.

3 Antonio Gramsci özellikle bir yazısında “bütün insanların ‘filozof’ olduğunu ispat etmekle işe başlamalı” diyerek bu savını tartışmaya girişir. Bkz. Antonio Gramsci, Felsefe ve Politika Sorunları, Fransızca’dan çev. Adnan Cemgil (İstanbul: Payel Yayınevi, 1975) : 17vd.

Bu uzun süreci biraz açalım: Bakın, 1940'lı yıllara damgasını vuran genel kültür politikasının bir parçası olarak Millî Eğitim Bakanlığı 'Şark-İslâm Klâsikleri' dizisinde yayınlanan Fârâbî'nin - ki bir Türk bilimcisidir; şaşırıyorum, neden şu bizim yeni paraların arkasında onun resmi yok diye - *Ihsa'ül-Ulûm* [İlimlerin Sayımı] başlıklı eseri - bulup okumanızı öneririm - o zamanlarda felsefenin işlevi ve hangi bilgileri kapsadığını çok güzel anlatır. Bu küçük kitabı incelediğinizde matematiğin üst dilini ve bugün yüzeysel ad benzerliğine rağmen artık görme tarzı bambaşkalaşmış uzmanlık dallarına dönüşen o zamanki ilimlerin yer ve işlevlerinin betimlenişini görürsünüz. İbn-i Sînâ'nın da onun kitapları peşinde koştuğu, tesadüfen bir gün pazaryerinde bir sahafın ona zorla satıp da, son kuruşuyla ödediği metafizik eleştirisi üzerinden "Aristo'yu nihayet anlayabildim" dediği böylesine çaplı bir düşünürün dünyasında 'felsefe' denilen şey bilgilerin hepsini kapsayıcı idi. İşte 18. Yüzyılda bu dağılmaya başladı. Öte yandan İslâm ve Hıristiyan Ortaçağlarından önceye gittiğinizde hiç böyle bilgi dallarını şemsiyesi altında toparlamak gibi bir derdi de yoktu felsefenin. Bu nedenle, felsefe yani Yunan'daki adıyla *philo-sophia* [erdem sevgisi] dediklerinin hiç de tabiatına uymadığı bir İslâm ya da Hıristiyan felsefesine dönüştürülüşü ne kadar meşrûdur, kuşku götürür.⁴

Dedik ki, bu varyantlarıyla felsefenin tüm bilgi dallarını kapsayan o eski emperyal yapısı özellikle 18. Yüzyıldan başlayarak dağılmaya yüz tutarak ortaya çıkmaya başlayan yeni bilimler karşısında gerilemeye başladı. Artık yeni diller oluşmuştu ve de hepsinden önemlisi, bir meta-dil vardı: matematiğin dili. Bugün bazı düşünürlerce, örneğin George Steiner'inkiyle bilimler üzerindeki 'matematik emperyalizmi'⁵ olarak da nitelenen bu meta-dil, birçok alanın, özellikle teknoloji ve bilim alanlarında ilerlemelerin kaydedilmesinde önemli bir araç olmuştu; olmayı da sürdürüyor hiç kuşkusuz. İnsanı, dili ve toplumları doğrudan

4 Bu hususta en kökten kuşkuyu Martin Heidegger'in ifade ettiğine şöyle tanık oluyoruz: "... düşünmenin şöleninin Hristiyanlıkta asla yeri yoktur. Bu demektir ki, Hristiyan felsefesi diye bir şey yoktur. Hakiki bir felsefe kendinden gayrı bir yerde belirlenmez. Aynı nedenle pagan bir felsefeden de söz edilemez; 'pagan' denen her ne ise o da Hristiyanlığa-karşı diye gene Hristiyanca bir niteleme olduğundan. Yunan ozan ve düşünürlerini 'pagan' diye nitelemek zordur.[»Deshalb — so können wir hinzufügen — gibt es auch niemals im Christentum das Fest des Denkens, d. h. es gibt keine christliche Philosophie. Es gibt keine wahrhafte Philosophie, die sich irgendwoher anders als aus sich selbst bestimmen könnte. Es gibt daher auch keine heidnische Philosophie, zumal »das Heidnische« immer noch etwas Christliches ist, das Gegen-Christliche. Man wird die griechischen Denker und Dichter kaum als »Heiden« bezeichnen dürfen.«,]»Der Wille zur Macht als Kunst«, Nietzsche, Band I (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1996[1961]): 4.

5 George Steiner oldukça köktenci bir konum sergiler matematiği dil olarak benimsemiş olan bilim dalları karşısında. Steiner'a göre, insan bilimleriyle doğa bilimleri arasındaki temel fark, 'zamanın oku'dur; bunun da anlamı bilim ve teknolojinin zaman içinde hep ileri doğru yol almaları, buna karşın en azından Batı'nın tarihinde "insan bilimleri ve sanatların alacakaranlık ve hatırlamanın virtüözlükleri" olmalarıdır. Bkz. My Unwritten Books (London: Weidenfeld and Nicholson, 2008). Chp. 5. "School Terms": 143, 144.

ilgilendiren disiplinler de kendilerini bu kaskatı modele uydurmak zorunda kaldılar, Doğa bilimleri ve uygulamalı bilimlerdeki (örneğin ‘mühendislik’ alanları) başarılar karşısında kendi varoluşlarını meşrû kılmak gereğini duyma güdüsünden başka bir şey değildi insan bilimleri için Hegel’deki efendi-uşak (*Herr und Knecht*) ilişki ve bağımlılığına bile benzetilebilecek bu ilişki. Bugün bile hâlâ, örneğin kendi okulumda mühendislik çevresinden tek tük bazılarının kalkıp da “Size ne gerek var?” türünden cahilce sorular yönelttiğine, yakın zamanlara dek de tıp fakültelerinde doktor meslektaşların bizim uğraşlarımıza ‘lâf bilimleri’ yakıştırması yaptığımı kendim tanık olmuşumdur. Aslında bu cahilliklerin ardında kurnaz bir iktidar, erk mücadelesi de yatar. Örneğin üniversiteye ayrılan bütçe ve başka kaynaklardan aslan payına konma mücadelesine kılıf yaratmaktan ibarettir bu gibi yavansöylemlerin işlevi çoğu kez. Sosyologlar gibi insan bilimlerindeki vatandaşların bir kısmı da hemen komplekse kapılır ve “Biz biraz daha matematikselleşmeliyiz” gibi ham hayallere inanmasalar da kapılmak zorunda hissederek kendilerini. Bugünlerde de ‘bir proje kapsak da...’ diye uğraşıp duruluyor. Bu da Hegel’deki efendi-uşak (*Herr und Knecht*) bağımlılık ve çelişmesinde ‘uşak’ tarafına özgü kurnazlığın bir türü.

Felsefeye dönersek: günümüzde artık bu soylu uğraşın çok çeşitli bilgi dallarını kapsayıcı bir şemsiye olmaktan çıktığını, çağdaş üniversitenin teknik örgütlenmesi içinde yer yer de başka bilim dallarına servis dersleri vererek kendini meşrû kılmaya çalışan bir bölüme, bir felsefe programına sıkışıp kaldığını görüyoruz. Böylesine daralan bir alanda, bilimlerin ve üniversitenin teknik örgütlenişinde nedir felsefe, ne yapar böyle bir durumda? Bunu bizzat kendileri felsefeci olan değerli dostlarımın ağzından duyduğum için yinelemekte zarar görmüyorum. Bunu aklımızda tutmamız gerek sanırım.

Öte yandan, Kant örneğinde çok güzel görüldüğü gibi, - ki onun dönemi, felsefenin bilimlere dağılıp dönemiymi de - baş ağrısı birçok konuyla felsefenin uğraşması, bu uğraşın er ya da geç gidip siyasete dayandığını gösterdiği için çok önemli. O günlerde, Kant’inki gibi soyutluğun koruganlığındaki bir felsefe dahi, Prusya Krallığı ve başındaki siyasi yetke ve egemen çıkarlar için tekinsizdi. Bugün bir üniversite bölümüne hapsolmuş felsefe aynı tekinsizliği taşıyor mu, bunu da bir soru olarak gündeme getirmemiz gerekir.

Dördüncü noktam şu: Felsefenin kökeni pîr ü pâk değildir. Ben şöyle bir söylemle önünüze çıksam, boş lâf etmiş olurum: “Sevgili vatandaşlarım, saygıdeğer Mülkiyeliler! Felsefe bir zamanlar erdem sevgisiydi. İnsanlar çarşı, pazaryerinde agorada toplanırlardı ve birbirlerine dostluk, sevgi, varlık, vb. ulvî

konularda sorular yöneltirlerdi: ‘Ey Sevgili Eflâton usta, sen ne diyorsun bu hususta? Hocam Sokrates, siz hakikaten bizden daha iyi bilirsiniz; mutluluk nedir, dostluk nedir, şu nedir, bu nedir, falan...’ Biz şimdi bu ruhu canlandırmalıyız.!” Bu lâfın boşluğu bir yana, bana sorarsanız biraz da Eflâton efendinin kamufle ettiği, siyasi olaylarda taraf olan, ama asıl gizli siyasi niyetlerin üstünü örten ve giderek saklayan söylemlerdir bunlar. Elbette önemlidir dostluk; ama örneğin Aristoteles’in kafasında, Yunan *polis*’inin sıkça başına geldiği gibi, *kaos* içine yuvarlanmaksızın *kosmos* içinde devamlılığı için büyük önem taşıdığındandır. Onun iki ayrı ama birbirine bağlanan eseri Türkçeye de çevrilen *Nikhomakhos’a Etik* ve *Eudemos’a Etik* üzerinden gidersek, özellikle ilkinde hacimli bir kısmın dostluk üzerine kurulu olduğunu görürüz ki çok önemli bir şeylere işaret etmektedir tartışması.

Ama niye bu adamlar dostluk, dayanışma üzerinden konuşuyorlar, niye bu tartışılıyor? Neden bu dert ve niye felsefe yapılıyor bu hususta? Sanırım ki felsefe yapan adam gider bir yerlere, inzivaya çekilir, tefekküre dalar, ondan sonra böyle çiçekler açmış gibi gelir, agorada konuşur özgür Atinalı hemşerileriyle. Hele bir de bu diyalogların İngilizceye bir zamanlar yapılmış çevirilerinden dilimize yapılan çevirilerden okuduğunuz zaman bütünüyle yanıltıcı genel bir resim çıkar karşınıza. Neyse ki, bizde Türk hümanistleri dediğimiz Azra Erhat’lar, Sabahattin Eyüboğlu’lar gibi değerli insanların bir kısmı Yunanca biliyordu da aslından çevirdiler bu diyalogların bir kısmını. Örneğin kısa bir süre Türkiye’de ders veren Leo Spitzer’in asistanı Azra Erhat iyi biliyordu; A. Kadir biliyordu. Cumhuriyetin çok önemli katkılarından birisi buradadır, kendi alanımı düşüncecek olursam. Hep söylediğim gibi, dil yapısında değil de uzak tarihlerinde dilin sarmaladığı yaşam, varoluş kipi (avcılık, tarımcılık, hayvancılık) nedeniyle kelimeleri biçimlendiren ruhsal müzikleri birbirine benzeyen Türkçe ve Yunanca arasında doğrudan bir çeviri yapmak yerine bazı İngilizce çevirilerinden çevirirseniz Eflâton’u (örneğin Benjamin Jowett çevirisinden), öğleden sonra İngiliz bahçesinde salatalıklı beyaz ekmek sandviçi yiyip, sherry’sini içerek konuşan soylu efendilere dönüşür diyaloglardaki aktörler nerdeyse. Benim bildiğim, Yunanlılar, (rahmetli Ulus Baker de “Kıbrıslılar bugün de avluda, şuradan şuraya bağırarak konuşurlar” demişti), ve çok büyük olasılıkla Sokrates de, muhatapları da nerdeyse bağıra bağıra konuşuyorlardı. Dolayısıyla, o ortamın havasını düşünmeden en iyi Yunanca bilginizle bile çeviri yapsanız da, bu tarihsel *figura*’lardan bir İngiliz centilmeni, “My Dear Socrates” falan diye konuşan insanlar yaratılmamalıdır. Doğal olarak, Victoria ahlâkı içinde yetişmiş, Cambridge, Oxford çevresinde Yunanca’yı, Latince’yi, hatta Aramaik, Syriak, Koptik gibi ölü klasik dilleri iyi öğrenmiş adamların çevirileriydi bunlar. Gene de, Antik Atina Yunancasının havasını vermiyor da, nerdeyse malikânedeki oturan

İngiliz aristokrati kokuyor bazı İngilizce'ye çevirilerin dili buram buram, En başta dilden örnek veriyorum, böyle bir düzleme olmamalıdır.

Şunu söylemek istiyorum özetle: *Philosophia* dedikleri, aslında çoğu zaman siyasi alana müdahalenin sonucunda yenen tokadın arkasından, çaresiz tefekküre geçiş halidir diye provokatif, kışkırtıcı bir savı yeniden öne süreceğim. Sanıyorum ki, bu bir ucuyla politika sözcüğünün de kaynağı *polis*in iç mücadeleleri, siyasi kavgaları içinde yenik düşen insanların düşüncesinde oluşan, olaylardan biraz uzaklaşarak, “erdem sevgisi” (*Philo-sophia*) adıyla varlıkları, varoluşları hakkında oluşturdukları bir söylemler dizisi. İşin ilginç, bunun ortaya çıkışı da görece geç bir dönem Antik Yunan tarihine bakıldığında; özellikle de Efes, Milet, özellikle Atina gibi ticaretle yoğun haşır neşir yerler düşünüldüğünde. Buna karşın, Sparta gibi savaşçı bir kapalı topluluk için *philosophia*'dan söz etmek olanaksız; çünkü böyle bir düşünce eylemini kışkırtacak koşullar yok. Özellikle Batı'lıların Batı kültürünün ilk zirvesi, doruğu olarak böbürlendikleri ve tam bir yapay kurguyla kendi kültürel soyağaçlarına ata olarak yerleştirdikleri Atina'nın siyasetinden konuşuyoruz burada. Spartalıların ise öyle bir derdi yok, kadınıyla erkeğiyle boyun eğmişler birtakım kurallara; okuma yazma bilmeyen, sadece savaşmayı bilen, diğer ileri Yunan *polis*'leri gözünde de alaya alınan adamlar. Ama Atina *polis*'inde bile *philosophia* sözcüğünün dile tam yerleşmesinden nerdeyse yüzyıl kadar önceki zaman aralığında *tragedya* yoluyla, birlik ve bütünlüğü sağlamaya çalışıyorlar *demos*, halk arasında. Dikkat edilirse, bütün o ünlü Sophokles, Euripides tragedyalarında sahneye konulup işlenen temalar, örneğin Kral Oedipus'un tiranlığı vesaire, “aynı dili konuşan bizler birbirimizi yoketmeksizin, yaşadığımız toplumun tutkalı nasıl tutturulabilir?” sorusuna yöneliktir. Başka dilleri konuşanlara öyle bir şey tanımıyorlar ve o devirde bütün halklar öyle. Yunanlıların deyişiyle, dilini bilmedikleri, *barbaros*, yani barbar lâfının geldiği sözcük - bar bar bağırarak deyişinin de buradan geldiğini bile düşünebiliriz. “Dilini anlamadıklarımız önemli değil bizim için, onları köle de yapabiliriz, şunu da edebiliriz, bunu da edebiliriz. Ama, biz niye birbirimizi kesiyoruz?” Bunun iktisadi cephesine de gelebiliriz tartışmamızda, çok gerekli olmasa da şu anda. Birlik ve bütünlüğü sağlamak için *tragedya* kullanılıyor. Ancak, işe yaramıyor, çok çabuk siliniyor sahneden.⁶

Tragedya, bir de o günün meselelerini dolaylı içerebilen bir *genre*. Yazılı falan bir şey de değil. Yazıya geçtiği zaman -ki Aristoteles'in zamanı olabilir bu - ve Aristoteles'in *Poietika*'yı yazdığı sıralarda bir *tragedya* seyredip seyretmediğine dair sağlam hiç bir ipucu yok. İşte nasıl ki doğa boşluktan nefret ediyorsa, toplumun

6 Bkz. Jean-Pierre Vernant, “The Historical Moment of Tragedy in Greece: Some of the Social and Psychological Conditions,” in Jean-Pierre Vernant and Pierre Vidal-Naquet, *Myth and Tragedy in Ancient Greece*, tr. by Janet Lloyd (New York: Zone Books, 1990): 23-28.

doğasının da tragedyanın sönmesiyle doğan boşluktan nefret etmesi sonucu, bu boşluğu doldurmak üzere *philosophia'nın* ortaya çıktığını görüyoruz. Gene de arzulanan *kosmos'u* sağlayacak toplumsal dayanışmanın geçici bile olsa sağlanabildiği yönünde bir emâre yok. Zaten hiçbir toplum sağlayamıyor, şimdi de sağlayamadığı gibi sanırım. Sanki böyle bir geçici tutkal işlevi görmek için arada oluşmuş beyhûde bir çaba, ardından da bir tür havlu atarak uzaklaşmak, nerdeyse bir tür teslimiyet gibi görünmüştür bana *philosophia*.

Burada sormamız gereken bir şey daha var: Acaba sadece siyasetin bir türevi midir felsefe? Önünde sonunda yalnızca siyasete indirgenen bir şey midir? Bir başka deyişle, tüm o böbürlenişine, fildişi kule davranışına vb. rağmen, gündelik varoluş siyasetlerinden, sözgelimi aile içi şiddetten, orada kullanılan dilden tutun da şu bayağılık alanı, bildik politika alanında şiddet, dayanışma, partileşme, hizipler vesaireye kadar mı götürüp orada bırakacağız felsefeyi? Sadece bu kadarla mı açıklayacağız *philosophia'nın* dayandığı, beslendiği zemini diye soruyoruz. Pek öyle değil gibi.

O zaman şunu soralım: Acaba *philosophia* denilen etkinliğin iktisadi faaliyetlerle de hiç mi bağı yoktur? Size sıcağı sıcağına çok ilginç bir örnek getirerek açıklayayım bunu. Bu konuşmaya gelmeden az önce Alman Kütüphanesine gidip bir kaynağa baktım. Frankfurt Okulunun ağababası diyeceğimiz Max Horkheimer'in defterlerine aldığı notlardan (*Notizen*) 1959 yılına ait olanlar arasında bir tanesinin başlığı çok ilgi çekici: «*Spekulation*», Sözcüğün iki anlamı vardır Türkçe'de herhalde. Bir tanesi, “borsada spekülasyon yapmak, parayla oynamak” anlamı. Bir de hani “Spekülatif konuşma, çok soyut konuşuyorsun, bilmediğin halde spekülasyon yapıyorsun” dediğimizdeki anlamı. Horkheimer şöyle yazmış: “Felsefe her zaman için burjuva bir olaydır.” Kendisi »*bürgerlich*« yani “kentsoylu” diyor; Ama, getirdiği örnek hiç kuşkusuz burjuva toplumundan değil. Diyor ki: “İlk felsefeci sayılan Thales, kendisi tam bir ticari dehâydı. O müthiş para yapmıştı. Tabii petrolden yapmadı bu parayı, ama zeytinyağı preslerinden yaptı.” *Bu doğrudur, bunu bir başka örnekle sağlayacağız.*⁷ Şimdi, orada «*Oliveoil*» demiş Horkheimer. Üstelik münzevi Spinoza'nın da tüccarlara hiç uzak kalmadığına da bir örnek getirmekte onun bir tüccara yazdığı mektupla. Şu da çok önemli: Felsefi düşüncenin spekülasyon olduğunu yazmakta

7 Konuşma başında değinilip de yeri geldiğinde atlanan Thales'le ilgili birbirine tümüyle zıt iki örnek (yıldızları incelerken dalgınlıkla kuyuya düşen Thales örneği karşısında gökyüzü bilgisiyyle bir yıl sonraki zeytin hasadını tahmin ederek presleri önceden ucuza kapatıp günü gelince pahalıya işleterek çok para kazanan ve böylelikle de kendisiyle alay edenlere bir ders vermiş olan Thales) için bkz. Eflâtun, Thaetetus diyalogu, 174A-B ve Aristoteles, Politikon, I, 1259a. Ayrıca, aynı öyküler için şu kaynağa da bakılabilir: Hasan Ünal Nalbantoğlu, “Dalgın Thales, uyanık üniversite a.ş.,” Arayışlar (İstanbul: İletişim yay., 2009): 45-46.

Horkheimer.⁸ Ama, burada bir sözcük oyunu yapıyor. Goethe Enstitüsü'nün değerli kütüphanecisi Ulrike Güldal'ya sordum:, "Ulrike Hanım, affedersiniz, benim Almancam o kadar da iyi değil; bu pasajı biraz çevirdim kafamda; burada «Spekulation» sözcüğünün çifte anlamıyla oynuyor, değil mi?" Yanıt: "Elbette."

Biraz güldürücü de olsa şöyle bitiriyor Horkheimer notunu: "Ya bir de Thales işi batırsaydı ve bir dilenci olsaydı, sürünseydi sokaklarda. Biliyoruz ki dilenciler felsefe yapmaz." Bu da ufak bir spekülasyon kırıntısı, belki de doğrulanması ya da yanlışlanması beklenen bir denence olarak öne sürülebilir. Öte yandan, şöyle iddialar da var: Alfred Sohn-Rethel'in iddia ettiği gibi, özellikle Kant'ın zamanında bu derece spekülasyon yapılabilmesinin nedeni, toplumsal-zihinsel ardalanı oluşturan pazarda malların değıştokuşunun soyut olarak düşünülüyor olması. Bu mesele düşünülmeden, modern felsefe, Kant'vari bir felsefe ortaya çıkamazdı ona göre. Bunu da söyleyip bir kenara koymuş olalım. Dikkat ettiğiniz gibi, hiçbir şeye kesin cevap getirmiyor, sadece zihnimdeki soruları sizlerle paylaşmaya çalışıyorum. Umarım sizin sorularınızla bir yerlere varmaya çalışırız; tam varacağımızı sanmıyorum; ama varmaya çalışmak önemli olan.

Buradan beşinci noktaya gelelim: özellikle şu sıralarda unutulmaya çalışılan ama asla unutulmaması gereken, Fransız felsefecisi Louis Althusser'in savunduğu gibi, felsefe bugün teori düzeyinde hem bilginin arkasından gelir - ki artık teknolojik bilginin arkasından gelmektedir - hem de bir yandan varoluşsal siyasetleri - 'dostluk, mutluluk vesaire, ki bunlar da bir anlamda birer siyasettir, gündelik varoluşun siyasetleridir - öte yandan da dar anlamda bildik siyaseti teorinin soyut düzeyinde kamufle eden bir müdahaledir. Giderek der ki bu felsefeci, sömürücü bir müdahaledir felsefe; her zaman geç gelir sahneye; ama mala da konar bir şeyler üretmeksizin. Tıpkı borsa spekülâtörleri gibi.

Bunu da öne sürdükten sonra, tekrar baştaki sorumuza dönmüş oluyoruz: bugün bu koşullarda felsefeye artık gerek var mıdır? Bazı düşünürlere göre, dilde 'Batı' denilen tarihsel kurmacayı niteleyen metafizik düşüncenin sonlanıp çökekleştiği, felsefenin artık teknolojik-bilimsel düşünceye karıştığı ve tamamlandığı bir dönemdeyiz. Geçerken belirtmiş olalım, 'Batı'lı olmak, hiç de kerâmeti kendinden menkûl bir şey değildi önceleri. Ondokuzuncu Yüzyılda sömürgeleri ve dünya ticaretindeki egemenliği nedeniyle çok daha kendinden emin

8 "Philosophie war stets bürgerlich. Thales, der erste Philosoph, war ein kommerzielles Genie. Er machte ungeheures Geld, wenn nicht durch Petroleum, so wenigstens durch Olivenöl. Und kein anderer als Spinoza hat es ihm bewundernd nachgesagt (Brief an Jelles vom 17.2.1671). Nicht umsonst heißt philosophisches Denken Spekulation. Hätte Thales Pech gehabt und das Olivengeschäft wäre faul gewesen, er wäre zum Bettler geworden, und Bettler philosophieren nicht", Spekulation, Max Horkheimer, Gesammelte Schriften, Band 6 (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991): 297.

bir Avrupa'nın kendini başka halklardan ayırdetmesi ve daha imtiyazlı bir pozisyona yerleştirmesine yarar bir kurmaca olarak, *Orient* karşısında *Occident* sözcüğünün yerine geçmeye başladı. (Biliyorsunuz, bu aynı zamanda Hıristiyan günbatımı ülkesi, Almanca'da güneşin doğduğu ülke, *Morgenland* ('Gündoğumu ülkesi') karşısında, *Abendland* yani 'Günbatımı ülkesi demektir). Sömürgeleştirmeleri ve dünya pazarının oluşmasıyla paralel giden emperyalizmleriyle yeryüzünün geri kalan kısmı üzerinde hâkimiyet kuran daracık bir yeryüzü zeminindeki dünyanın, yani Avrupa'nın kendisine bir kimlik yaratması ve bu kimliği hiç de doğrudan bir ilişki olmamasına rağmen, kültürel açıdan doğrudan doğruya Yunan'lara dayandırmasıdır. Ama bugün Antik Çağ Yunanlarını daha iyi anlayabiliyoruz; yeni kazılar, yeni yaklaşım, yöntem ve tekniklerin sahnede belirmesiyle ortaya çıkan zihinsel çerçevelerdeki zorunlu değişimler sonucu. Batı'nın özgüveni yavaş yavaş sarsılmaya başlayınca, bu konular da daha da iyi öne çıkmaya başladı.

Şunu biliyoruz ki artık, Batı kurgusunun üzerine kurulu olduğu metafizik, felsefi temel, artık kör bir gidiş ve ilerleme içindeki tekno-bilimin - ki 'temel' (?) bilimlerin bile öncüsü teknoloji oldu bugün - egemenliği altında günbatımına girmiş bulunuyor. Bu ne demek? Bildiğimiz felsefenin ölmesi demek mi? Ölsün, bence hiçbir zararı yok.

Bu durumda söyleyeceğim son şey şudur: Hegel'in "Hukuk Felsefesinin Temelleri"nin önsözünde eğretileme olarak kullandığı, bir devrin kapanışını niteleyen "alacakaranlıkta kanat çırpın Athena'nın baykuşu," bu kez adı felsefe olmasa da, 'düşünce' (ve umulur ki, düşünce özgürlüğü) için uçuşa geçecek gibi. Elbette ki, felsefenin ezeli konuları, 'dostluk,' 'aşk,' 'ölüm' hakkında hâlâ düşünmeyi sürdüreceğiz. Ama bunların yanında, sanırım, hem gündelik varoluşsal siyasetler, hem de bizzat siyaset mücadelesinin içinden çıkan, oralara kayıtsız kalamayan 'düşünce,' adı felsefe olmasa da, gelecekteki toplumsal mücadelelerde kanat çarpacak gibi.

'Düşünce özgürlüğü' dediysek, bu da gelecekteki yurttaşlık siyasetinin temelidir. Adını ister felsefe yapmak koyun, ister düşüncenin kendi başını alıp gitmesi, bu sanıyorum her şeye rağmen sürecek gibi görünüyor.

Benim bugünlük söyleyeceklerim bu kadar. Gördüğünüz gibi, bilmediğiniz yeni bir şey söylemedim.

Sorular – Yanıtlar

İhsan FEYZİBEYOĞLU- Teşekkürler Ünal Hocam.

Çok yoğunlaştırılmış bir konuşma oldu şahsen benim için, farklı çağlarda yaşamış felsefeci ve filozoflara temas ettiniz. Ben epeyce bir düşündükten ve metni okuduktan sonra bazı şeyleri kavrayabileceğimi düşünüyorum.

Buyurun.

Aydın SEFERBAY- Hocam, konuşmanızın bir yerinde Gazali'den bahsettiniz. Gazali, sanıyorum bugün içinde yaşadığımız çok önemli sıkıntıların temel kaynaklarından bir tanesi. Gazali öncesi İslam medeniyeti ve Gazali sonrası medeniyetti arasında uçurum olduğuna inanıyorum. Daha önce İslam felsefesinde, sizin demin isabetle değindiğiniz üzere, bilimle çok sıkıfıkılık var, teknolojiyle var, bunun sayısız örnekleri var. imam Gazali ile başlayan felsefe, tamamen bilime, teknolojiye, her türlü yeniliğe karşı apayrı bir felsefe ve bu zaman içinde egemen olmaya başlıyor. Sizin sözünü ettiğiniz Piri Reisler ve diğerleri, yani o yaratıcı zekaları, uygun iklimi bulamadıkları için, sonunda gele gele bu hale geldi. Siyasete yansımaları irdeleyecek olursak, neden buraya geldik, 200-300 yıldır neden bocalıyoruz dediğimizde, bence çok önemli bir etken olarak ortaya çıkıyor diye düşünüyorum. Siz bu konuda ne dersiniz?

Prof. Dr. H. Ünal NALBANTOĞLU- Gazzâlî'nin hayatı (1058-1111) ve düşüncesi ile onun felsefi müdahalesi hakkında, okuduğum kadarıyla – ki bu da derinlemesine bir inceleme sayılmaz - diyeceğim şu bir iki noktadır: Biliyorsunuz onun bir ruhsal bunalımı, buhranı var 1095'te. Bu buhrandan önce Bağdat çevresinde İslâm felsefecileri (*falâsifa*) arasında epey bulunup tartışmalara katılan, önemli bir adam. Bugün de benzer değil midir; 'entellektüeller, sanatçılar, şairler..vb. konuşur konuşur, ortaya bir şey çıkmaz' falan deriz. Aziz Nesin'in bir öyküsüne bile konu olmuştur bunlar; muhallebicide tartışmalar, birbirlerinin arkasından konuşurlar falan; temelde buna benzetilebilecek bir dünyaydı herhalde Bağdat daki de. Ardından, adamın mağaraya çekilmesi gibi bir olay var, bildiğimiz kadarıyla. Sonra onun yazdığı ünlü *Tehâfüt-ül Falâsifa* (Felsefecilerin Tutarsızlıkları) Gazzâlî tarafından öne sürülen şey, bana göre bir zayıflığın dışavurumu. Özetle, şunu söylüyor: Varlığın o uzun zincirinde önce inacakmışın (*sapientia*); *scientia* ondan sonra gelir. Biraz Latinceleştirdim; ama "bilgi bunun arkasından gelir." Burada imana bayağı bir vurgu var.

Farâbî’de de, İbn-i Sinâ’da da, daha önceki önemli felsefeciler arasında görebildiğim ve kabaca verebildiğim kadarıyla, şöyle bir vurgu var bilginin önceliğine: Allah’ın varlığını tanıyorum, ama konumuz o değil ki. Eğer konumuz örneğin ‘faziletli kent’ nasıl olmalıdır sorusu etrafında dönüyorsa ve ben eğer bunların üzerine konuşacaksam, bu kentin siyasetinin ve dayanışmasının mihenk taşlarını görmeyi arzuluyorsam, önceki hangi bilgilere, kimlere bakmam gerekli? Elbette ki ilk felsefecilerden Eflâtun, Aristoteles gibilerine bakacağım.

Yazık ki İmam Gazzâlî ‘nin müdahalesi, kendisinin görece ham olduğu bir dönemin eseri ve her nedense tarihsel İslâm’da esas bu olmuştur ağır basan eğilim. Kendisinin sonradan vardığı nokta, örneğin *Mişkât-ül Anwar*’de ulaştığı konum sanki biraz daha anlayışlı, dervişçe, tevekküllü. Biliyorsunuz ki, bir süre sonra felsefe kaymıştır Endülüs’e. Sonradan orada İbn-i Rüşd, *Tehâfüt-ül Tehâfüt* (Tutarsızlığın Tutarsızlığı) başlıklı eleştirisini yazarak Gazzâlî ‘nin felsefecilere saldıran kitabını kıyasıya eleştirmiştir.

Aydın SEFERBAY- Benim gençliğimde liselerde felsefe dersleri okutulurdu ve felsefe çok ürkütücü, kaçınılması gereken bir ders olarak görürdük biz, yani hiç anlayamayacağımız, ne kadar çaba sarf edersek edelim, hiçbir şekilde kavrayamayacağımız böyle bir heyula, garip bir şey olarak, tam adını da koyamadığımız bir şey olarak, bu kavrama öyle bakardık. Sonradan giderek baktık, öğrenmeye başladık felsefenin ne kadar önemli bir şey olduğunu insan yaşamında. Daha sonra giderek, biraz da çaktırmadan galiba felsefe dersleri müfredattan çıkarıldı. Ufak ufak kıvıltılar var, ama o da asıl içeriğinden yoksun bir şekilde tekrar gündeme getiriyorlar. En çok gençler için ne yapılabilir, yani felsefeyi tekrar sevdirmek adına?..

NALBANTOĞLU- Pazar için uzmanlar yetiştirilen bir dünyada felsefeye gerek duymuyorlar, ya da dostlar alışverişte görsün kurnazlığıyla yaklaşıyorlar. Bu kadar basit. Lisede felsefe kitabımızın ön kapağını hatırlamıyorum, ama mantık kitabımızinkini hatırlıyorum, Gâzi Lisesi’nde okudum ben ve kitabın kapağında Aristoteles’in büstünün resmi vardı ve sanıyorum kitap da Hasan Ali Yücel Beyin kaleminden çıkmaydı, gibi hatırlıyorum. O zamanki yüzeysel öğretimde bizi sarmadıydı ‘kıyas’ falan. ‘Edebiyat sardı mı?’ diye sorsanız, o eğitim koşullarında aynısı geçerliydi; ama, tamamen rastlantı mı bilemeyeceğim, lisenin üçünde siz tuhaf bir şekilde Sartre’ın “Duvar”ını okur, Camus’nun “Sisyphos Efsanesi”ni pek anlamasanız da “Yabancı”yı okuyup, “ne oluyor burada?” diye sorarsanız, burada bir ‘mesele’ niz var demektir. Ben öyle bir deneyimden geçtim. Lise felsefe kitabından zerre kadar bir şey hatırlamıyorum şimdi. Edebiyat neredeyse gülünçtü. Halbuki devletin Franko-Prusya tarzı kültür anlayışının

eseriydi tüm bu eğitim. Geçenlerde Nietzsche okurken gördüm ki, bir yerde Prusya sistemini de milletten önce devlete yararlı kul yetiştiren sistem olarak ironik bir dille alabildiğine eleştiriyor. Biz artık Amerikancı bir sisteme döndük. Amerikan tarzı tekno-bilimin hâkim olduğu bir barbarlık dünyasında çoğu kişi için felsefi konularla uğraşmanın ne anlamı var ki, bizim gibi zavallılar dışında?

Osman GÜREL- Hocam, 18. Yüzyılla felsefenin bilimlerden ayrıştığını saptamanız nefis. 20. Yüzyılda özellikle doğa bilimleri açısından gerçekten akıl almaz sıçramalar olduğu bir dönemde, özellikle Türkiye'ye de gelen, Reichenbach ve arkadaşlarının çevresinin belki biraz sert gelecek bir saptamaları var. Bunlar biraz kesin olarak “felsefe bilgi üretmez, bilim bilgi üretir. Felsefe haddini bilsin, ancak bilimin ürettiği bilgiler arasında bağlantılar ve ilintileri saptasın” diyorlar.

Bu bir yaklaşım, oldukça etkili de olmuş zamanında. Buyurduğunuz gibi, tekno-bilim dediğim, aslında benim hoşlanmadığım, ama teknolojinin öne gittiği, bilimsel düşünce ve uğraşının maalesef geriden takip ettiği zamanımızda dahi, yeni felsefe yaklaşımları için bir umut görüyor musunuz?

NALBANTOĞLU- Cevabımı, yeni yaklaşımların çıkıp çıkmayacağını bilmiyorum. En başta siyasi mücadeleler ve toplumsal-ekonomik süreçlerin getirdiği, eskilerin deyişiyle tahavvüller yol açacaktır yeni görüşlere diye düşünüyorum. Bir kere tümüyle geçmişten kopuk, gökten zembille indiriliveren çarelerin çözüm olmayacağına eminim. Çözüm deyince, örneğin, dostluk üzerine onca yıl konuşsanız da dostluk üzerine ne çözersiniz ki? Dostluğu ancak masandaki arkadaşlarıyla yaşarsın, dost bildiklerinin ihanetine uğrarsın veya bağlılığını görürsün, ondan sonra dostluk senin için bir anlam taşır.

Varoluşun gündelik akışındaki siyasetler içinde benliğin içselleştirdiği bir durumdur o. Aşk da böyledir, başka şeyler de böyledir. Bunlar üzerine aslında iktidar üretmeye dönük konuşmak için felsefe yapman, yani *Spekulation*, hikâye anlatarak rantını yemeye çalışmaktır bunların.

Özellikle Amerikan Anglosakson felsefesinde bir zamanlar pek bir sözü geçen Hans Reichenbach gibi ‘bilimsel felsefe’ peşindeki düşünürler geçti gittiler. Şimdi, felsefenin peşinde de değil gibi çoğunluk. Felsefe yapmak yerine, artık ‘kültür’ üzerine yüzeyde çalışma, ardından da zevzeklik yapmanın rantı daha yüksek; özellikle akademik hayatta kariyerde ilerlemek için.

Kimsenin zamanı da yok. Hep derslerimde söylüyorum, modernliğin şifresi bu tür şeylerde gizlidir. Kimsenin zamanı yoktur; ama bayılırız projelerimizle ilgili böbürlenmeye örneğin, bitiremeyeceğimizi bile bile. Şu sıralarda herkes

en son projesinin ne olduğunu anlatmakla meşgul özellikle TV ekranlarında. Bir zamanlar biri de kendisinin bir proje olduğundan bile söz etmişti, değil mi?

Ama işte, modernlik bu; hiçbir proje yetişmez, bir çok düşünülmemiş, akla gelmeyen etken nedeniyle. Kuşkusuz, doğa bilimlerinde koşulların kesin ama yapay kontrolüne dayanan bir disiplin var. Oralar küçük hata kabul etmiyor, kontrollü çevreler onlar. Ama astrofiziğe gittiğinizde, dikkat edin, bir noktadan sonar mistisizme düşmeye başlıyorsunuz.

Şimdi, sosyal bilimlerde, insan bilimlerinde hâlâ derdimiz çok yüksek, koşulların yapay kontrolünün olanaksızlığından ötürü. Hem gerekmez de. Gündelik yaşamdaki varoluş siyasetlerinden tutup, bildiğiniz siyaset yapmaya kadar bilinemezlik faktörleri o kadar çok ki, felsefe müdahalesi eğer varsa, orada olabiliyor ancak. Giderek, kimileri bu hususta bugün insan bilimleriyle sanatları günbatımı ve anımsamanın virtüözlükleri olarak bile nitelendirmeye kadar vardırımlardır. Ben bunun irdelenmeden geçmişe çoğu zaman duyulan sahte hasrete ‘nostalji’ diyeceğim.

Yitip giden bir şeyin nostaljisi! Ben içi boş lâfa dönüşmüş ‘nostalji’den korkarım. Sanki nostalji üzerine konuşulan yerde en azından bir tür objektif yalancılık, bir ikiyüzlülük var gibidir. Nostalji, önünü görememenin, geleceğe ilişkin umut besleyememenin ve ‘şimdi’ nin çalısına takılıp kalmanın getirdiği bir aptallaşma gibi gelmiştir bana hep. Aman ne kadar nostaljiktir, işte İstanbul’un simitçileri üzerine falan fotoğraf albümleri vs. çıkarmak! Böylesine Amerikalılar ‘*coffee-table book*’ derler; ‘Evler ve Bahçeler’ türünden dekorasyon dergilerinde salonun ortasındaki masada çok güzel yerleştirilmiş görürsünüz sayfaları karıştırdıkça.

Bu tür bir nostaljinin belirtisi olduğu ‘modern’liğin şifrelerinden bir başkası da parçalanmış, yönsüz ve hiçbir şeyi yetiştiremeyen insanların sıkıntı üreten biteviye aynı dünyasında aranmalıdır. Böyle bir dünyada felsefenin gerektirdiği tefekküre zaman var mıdır? Bunu hep birlikte kendimize soralım.

Yeterince tatmin edici bir yanıt getiremediysem, özür dilerim. İzninizle bir şey daha ekleyeyim. Belki, kafanızın ardalanında şu soru dolaşıyordur: “Peki, dinin yükselişine ne diyeceğiz? “ Ben günümüzde dinin yükselişi denilen şeyi kompleks bir görüngü olarak aslında dinin çöküşü olarak görüyorum. Friedrich Nietzsche ve Max Weber’in çok doğru gözlemiyle, tanrıların terk-i diyâr eyledikleri, yani kutsallıktan arınmış bir dünyada birçok tarikatın, kilisenin, mezhebin, hatta şimdilerde burjuva insanlarımız arasında da pek bir çok moda, yogalı, vb. falan ‘tinselci’ uygulamalar ve ‘*new age*’ dinleri var; hani uzaylılar gelecekmiş, falan.

Bunların aslında hepsi de eski din ve inanç dizgelerinin o *auratik* cazibesinin yittiğinin, o ‘hava’nın gittiğinin ve doğan boşlukta insanların hınçla da dolu bir tempoyla eski ve yeni dinlere sarılmakta olduklarının göstergesi. Bu durum çok büyük boşluk modern insan için; altındaki değerler zemini kayınca nereye tutunacak?

Dinin şimdi dünyanın her tarafındaki bu yükselişinin aslında semptomatik olarak okunması gerektiğini düşünüyorum. Şimdiye kadar adını doğrudan vermedim, Heidegger adlı düşünür, Alman felsefecisi. Protestan Akademisine çağrılıyor ve kendisine sorular soruluyor. “Şu yazdıklarınız, söyledikleriniz acaba, dindeki şuna mı ya da buna mı tekabül ediyor” ve daha bilmem ne. O da - meâlen söylüyorum tabii - “Bakınız, efendiler, sayın rahipler, sayın müminler, ben de Katolik kilisesinden büyüdüm çıktım. Eğer uğraşım felsefe dediğiniz meseleleri alıp da, dinin sorularına, vahiy sorularına yanıt getirmekle görevlendirilecekse, benim dükkanı kapayıp gitmem gerekir. Felsefe sizin bu sorularınızla uğraşmaz” diyor. Bu soruya daha önce Kant da benzer bir cevap getirmiştir.

Felsefe ezeldir kendi sorduğu sorulara yanıt getirebilecek durumda mı şimdilerde, yoksa artık felsefeden umudu kesip de sadece ‘düşünce’nin güdümünde özgürce us yürütmek ve kendimiz için düşünmek çabasına mı girmeliyiz? Kolay değil bu sorunun yanıtı. Ben sanıyorum ki, daha iyi bir Cumhuriyet ve ona özgü kaliteli ‘yurttaşlık’ da buradan geçer.

Osman GÜREL- Bu son bir hali politika. Felsefenin politik olarak değerlendirebiliriz, günümüzde felsefenin anlamı.

NALBANTOĞLU- Günümüzde felsefenin anlamı sonunda siyasetle yakından ilişkilidir, diyorum. Ama ille de bildik siyasete girişmeliyiz demek değil bu. Örneğin Mülkiyeliler’e ait bir vakfın içinde de siyaset yapılabilir pek âlâ.

AYDIN SEFERBAY- Bütün çağlar boyunca, siyaset üretmemiş midir felsefe? Ben öyle düşünüyorum.

NALBANTOĞLU- Tabii tabii, adına ille de felsefe demeniz gerekmez. *Bhagavat Gita*’da ya da *Dao De Jing*’de yazılanlar da bir tür siyaset içerir.. İnsanlar kendi dilleri ve toplumsal varoluş koşullarında yanıtlar getirmeye çalışıyorlar bir yığın soruya. Yanıt da getiremiyorlar belki, ama anlama, mümkünse açıklama tarzları getirmeye çalışıyorlar. Ben onlara felsefe demekte beis görmem ve bunların siyasetle güdümlü olduğunu da söylerim rahatlıkla.

Muzaffer APAYDIN- İyi günler Hocam, iyi akşamlar, verdiğiniz bilgiler için de teşekkür ederim.

Benim anladığım kadarıyla, felsefe mevcut bir durumu tartışarak, akıl süzgecinden geçirek, alternatifini yaratmak. Ne olursa olsun veya böyle bir fikinsel olarak asıl dini şeyler değil de, soyut şeyleri tartışabilmek. Mevcut toplumun daha iyi olması, pozitif bilimlerin meydana çıkartmak gibi. Pozitif, yani böyle akıllı şeyler değil, yeni şeyleri yaratabilmek. Buradaki bir şeyi daha iyiye götürmekti. Bu toplum olabilir, başka bir tür şey de olabilir.

Bunun önünü gördüğümüz , şimdiye kadar okuduklarımıza göre din bu felsefenin önünü bir yerde tıkamış yani; işini içine din girdiği zaman, felsefe biraz tıkanmış gibi geliyor bana.

Bir de bu felsefeyi ileriye götürebilmek için tartışmak gerekiyor. Pozitif olarak tartışarak, akıl süzgecinden geçirip, daha ileri bir aşamaya geçerek, varoluşunun açıklanması; yani varoluşun açıklamasında bilimsel verilere kesin dayandıramadığımız içi, dinsel temel öne çıkmış gibi görülüyor. Allah yarattı veya değişik dinlerden şu şekilde. “O zaman, felsefe tıkanı falan diyoruz, gerek yok” diyoruz.

Bence asıl şimdi gerek var. Dünya nüfusu da arttığına göre, toplumların daha iyi bir şekilde yönetilmeleri gerektiğine göre, bizim Türkiye’de de mesela, felsefe okutulmayarak, düşünen insan değil de, söylemini kabul eden, tartışmayan, dinsel verileri kabul ederek, her şeye boyun eğen, yani felsefe bunu taşıyordu. Diğer gelişmiş toplumlara baktığımızda, onlar felsefeyi yaratıyorlar, globalizm gibi, yok kapitalizm gibi veya komünizm gibi. Onun peşinden giderek, toplumlar daha iyi yönetilmeye veya varoluş açıklamaya çalışılıyor. Felsefeyi böyle düşünürsek, bence daha ileri, tam zamanı değil midir, felsefe nüfus da arttığına göre 7-8 milyar insan kıt kaynaklar var. Doğa kendini bozuyor, dünyayı bozduk. Şimdi, bence felsefe üretmenin, düşünmenin, fikirleri tartışmanın bence tam zamanı yani. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

NALBANTOĞLU- Doğrusu, bir şey düşünemiyorum; çünkü eğer insanlar rasyonel nedenlere sıkı sıkıya tutunmak istedikleri için felsefe yaparlar diye düşünürseniz yanılırsınız, öyle bir şey yoktur. Çağımızın büyük Alman felsefecisi Hans-Georg Gadamer kendisiyle yapılan konuşmalardan birinde şunu söylüyordu: Yıllarca felsefe varlık, rasyonel olmak vesairenden bahsetti durdu. Oysa ki Aristoteles gibi bir üstad *orexis* kavramıyla başlıyor. En arı anlamda ‘arzu,’ ‘duygu’ demek bu. Demem şu ki, bir çok şeyde olduğu gibi felsefeye de rasyonel olmayan nedenlerle sarılır veya sarılmayız.

Ben bir devlet politikası olarak liseye felsefe kitaplarını yığsam, en ağır metinleri koysam, adam eğer duyduğu iştah, *orexis* nedeniyle okumaya yatkınsa az buçuk öğrenir. Bizim, ODTÜ’de bazı mühendis arkadaşlar bir ara şöyle hamhalat bir

mantık yürütüyorlardı: “Servis bölümü olarak kalsın insan bilimleri ve felsefe - burada bir aşağılama da var -, biz iyi bir mühendis olabilmek için öğrencinin azıcık da Eflâton - hatta Marx bile olabilir -okuması gerektiğini düşünüyoruz.” Felsefeden az buçuk tattı diye iyi mühendis olmaz insan, kardeşim. Üstelik, dostlar alışverişte görsün tarz bir yarım kültürlülük, Adorno’nun ünlü tümcesiyle, zehirli atık gibi işler. Hayatında bir gün bile Marx okumasın, insan çok iyi mühendis olabilir, mühendisliği o daracık çerçevesi, şablonları içinde kalırsa.

Şöyle bir örneği size soru olarak geri atayım derseniz. Lehman Brothers batarken, oradan malı götüren efendi, bir gün bile felsefe yapmayı düşünmüş müdür? Onun *orexis*’i para yapıp, malı kaçırma kavgasıydı. Bunun için de tutup Spinoza okumaz bu adam, malı götürür. Başkalarına ne olur diye us da yürütmez.

Felsefe yapmaya özel olarak bir ihtiyaç yok, ama bir şeyin sizi itmesi önemli, küçük bir buhranın, belki bir ilginin sonucu, ama asıl duyulan hakiki bir ‘hayret’in (thaumazein; Eflâton’a göre felsefe yapmanın anası). Birini sevdiğiniz için ve o felsefe okuyor diye, sonra da konu kayıtsız şartsız kendi hâkimiyetini kurunca dalıp gitmenin, o uğraşın içinde yüzmenin ayrı bir keyfi var. Bunlar insanın varoluşsal akışlarıdır. Ama tutup da biz artık *ratio*’ya, rasyonalizm’e dayanarak bu yolla bakmalıyız, bilimsel felsefe yapmalıyız dersiniz hiç bir yere varamazsınız.

İbrahim ERDOĞAN- Ben şunu düşünüyorum. Geçtiğimiz yüzyılda sosyalizm deneyimini de yaşadık. Birçok ülkede kuruldu, yaşadı ve sona erdi. Biz insan olarak Darwin’i kabul edersek, doğadan geldik, yani rasyonelliği sonradan insan olarak biz geliştirdik, uygarlık içinde.

O zaman, artık sosyalizm ve benzeri rasyonel toplum deneylerinde tecrübemiz olduğuna göre, çünkü sosyalizm bir rasyonel toplum deneyiydi ve hâlâ sürüyor. Rasyoneliteden bu kadar çabuk vazgeçmek doğru mu ve gelecek yine de “rasyo” dediğimiz şeyde mi? Epey tecrübe biriktirdik, uygarlık süreci içinde. Artık bundan sonra daha çok ihtiyacımız yok mu felsefeye, rasyoya, akla? Çünkü, doğadan geldik, çok uzun bir yol kat ettik, bir sürü deneme yaptık, bir sürü yanlış yaşadık, bir sürü acı çektik, dünya olarak doğaya da acı çektirdik, çektiriyoruz. Kendimiz de toplum olarak acı çekiyoruz, çektik. Ama artık çok fazla tecrübe biriktirdiğimize göre, bundan sonra önümüzde başka çare kalmamış da olabilir. Yani, rasyoya göre yaşamak, rasyonel olmak.

Biliyorsunuz, Freud da başkalarıyla beraber irrasyonel olduklarını söylerler. Şimdiye kadar hep söylenen şuydu: İnsanlar davranışlarında irrasyoneldir, toplumlar da öyledir, yani rasyonel davranamazlar. İnsanlar da irrasyonel davranırlar; toplum olarak da irrasyonel davranırlar.

Artık belki de tecrübe veya evrim dediğimiz şey, bizi zorunlu olarak bu sonuca doğru götürüyor. Yani, rasyonel olacağız, başka çaresi yok. İçinde bulunduğumuz gezegen içinde, kendi toplumumuz içinde, insan varlığı içinde tek bir yol bu kaldı. Çünkü, bundan başka her türlü yolu geride bıraktık, tükettik değil, geride bıraktık, artık yok.

İnanç yolunu, saplantı yolunu, irrasyoneliteyi geride bıraktık. O zaman, tekrar bundan sonra daha güçlü, daha zorunlu olarak felsefeye, akla, çünkü bence felsefe akıl yoluyla, yani rasyoya güvenerek, anlama çabası, hatta Marks'a bakarsanız, değiştirme çabasıdır.

Bu konuda ne düşünüyorsunuz? Marks'ın o ünlü 11. tezini de göz önünde tutarak, yani şimdiye kadar anlamaya çalıştılar, bundan sonra yapacağız şey değiştirmektir. Neye göre değiştireceğiz, tabii ki doğru bilime göre. Çünkü, biliyorsunuz bu işin adı da bilimsel sosyalizm, yani bir şekil de rasyonel.

NALBANTOĞLU- Ben insanların akıldışıktan uzaklaşacaklarını pek sanmıyorum. Öte yandan, şunda haklısınız: Sovyetler Birliği ve sosyalizm tecrübesi hâlâ süren öteki sosyalist ülkeler düşünülürse, bunun çok önemli getirimleri oldu insanlığa. Özellikle Sovyetler Birliği çöktükten sonra ortaya çıkan haydutluk ve talan ekonomisi koşullarında Rusya'ya olanları çok daha iyi görüyoruz. Okumak açısından oralarda sıradan halkın kültür düzeyi bize göre daha iyidir. Sovyetler Birliği döneminde eğitime yapılan yatırım hiç de azımsanacak bir şey değildi, öyle değil mi? Onun bir getirisi var. Bugün baktığımda, 'reel' sosyalizm deneyiminin bütün zayıflıklarına, öznesiz ve ereksiz bir süreçte yıkılmasına rağmen, çok büyük, önemli bir şey geride bıraktığını düşünüyorum.

Buradan kalkıp da, bundan sonra bizim rasyonel bir felsefeyle yaşamamızın, buna göre yaşamın planlamasını yapmamızın mümkün olacağını söylemiyorum. Yaşamı planlayabiliriz, bunun için yeni bir tür yetke, yeni bir tür bir yönetim gerekli. Ben kapitalist işleyişin insanlık için hiç bir düzeyde bir şey çözeceğine inanmıyorum. Sosyalizmin de hâlâ doğru bir alternatif olduğuna inanıyorum. Ama oluşan şey de kupkuru rasyonalist bir matriks oluşturursa, zaten baştan başarısızlığa mahkûmdur, banasorarsanız.

Bir şey daha ekleyeyim. Şöyle bir paradoks da var. O denli pamuk ipliğinde, güvencesiz yaşıyoruz ki, eğer ille de felsefe yapacaksak, buyrun şimdi tam felsefe yapmanın zamanı. Tenzilatlı satışların dibe vurması gibi. Kapıcı Mehmet efendinin, komşu Şazimend hanımın söyledikleri; işte o rasyonelliğe varım. O rasyonellik insanlığın imbikten geçmiş tecrübelerinin kişi adlarına bile indirgenemeyen ve artık toplumsal genetik koda sinmiş bir rasyonelliktir.

YÜCEL ÖZLEM- Bir katkıda bulunmak istiyorum. Rasyonel olabilir miyiz, benim de umudum yok. Hocama katılıyorum, neden olamayız? Birkaç gün önce yaşadığım bir olay. Bir sohbet ortamında bu dini nikah meselesini konuşuyoruz. Bir kısım Müslümanlar var, iyi Müslümanlar, bunlar konuyu iyi biliyorlar ve Kur'an'a göre dini nikah olmaz diye bir hadisenin olmadığını söylüyorlar. Bir kısım arkadaşlar da inançları gereği zaten böyle bir işle ilgilenmiyorlar görünüyor. Ama sonuçta sorduğumda, hepsi dini nikah yaptırmıştı; çocuklarına da yaptırmak için çaba gösteriyorlar. Bir kısmı da üzülüyor, “benim oğlan yaptırmadı” falan diye.

Dolayısıyla, bu kafayla bizim rasyonel olma şansımız yok, bir şeyler eksik, bir yerlerde bir arıza var. Belki, İslam toplumları açısından, az önce Aydın Beyin söylemeye çalıştığından ben onu anlamıştım. Bu, Gazali'yle başlayan ya da bir şekilde başlayıp, bugüne gelen düşüncüyü yasaklayan ya da “aman ha düşünmeyin, suç işlersiniz” olgusuyla en azından Türkiye’de böyle bir ihtimal görmüyorum, arz ederim, teşekkür ederim.

İhsan FEYZİBEYOĞLU- Hocamıza çok teşekkür ediyoruz. Birinci ders bitmiş gibi görünüyor. Önümüzdeki aylarda başka bir felsefe konusu, mimarlık ya da sosyoloji için zaman ayırırsa, sevinerek kendisini dinleriz. İyi akşamlar...